

15. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Українська мова 5–9 класи // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 1. – С. 32–54.
16. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / кол. авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
17. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія / за заг. ред. А. Богуш. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. – 272 с.

В статье рассмотрено семантическое и структурное наполнение междисциплинарного термина «языковая личность» в современных научных парадигмах, охарактеризовано понятие «языковая личность ученика основной школы», переосмыслено функцию роль учителя в процессе формирования языковой личности ученика на уроке украинского языка в основной школе.

Ключевые слова: языковая личность, языковая личность ученика основной школы, урок украинского языка, функция учителя украинского языка.

The article discusses the semantic and structural filling interdisciplinary term "linguistic identity" in the contemporary scientific paradigms, characterized by the concept of "linguistic identity pupil primary school," reinterpreted function role of the teacher in the process of formation of the language of the individual student in the classroom of the Ukrainian language in primary school.

Keywords: linguistic identity, linguistic identity pupil primary school, the lesson of the Ukrainian language, the function of the teacher of the Ukrainian language.

УДК 811.161.2

Мартиняк О.А.

НЕДОРЕЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ У МОВЛЕННІ СУЧАСНОГО ШКОЛЯРА

У статті проаналізовано недоречні запозичення з російської мови, які є характерною вадою мовлення сучасного учня. З'ясовано причини появи кальок та інтерференцій і способи їх заміни.

Ключові слова: культура мовлення, суржик, кальки, інтерференції, росіянізми.

Культура мовлення школяра завжди перебувала у сфері зацікавлень учителя-словесника. Українські мовознавці й педагоги неодноразово звертали увагу на роль різних чинників у процесі формування мовленнєвої культури особистості. В. Сухомлинський розподіляв відповідальність за рівень культури мовлення учня між педагогами всіх спеціальностей: «Кожен учитель – це, насамперед, словесник, досконалий знавець мови, покликаний повсякчасно дотримуватись усталених норм вимови, слово- та формовживання і побудови фраз, зростати мовленнєво, розвивати вміння змістовно, зв'язно та стилістично правильно висловлювати власні думки» [3, 5].

І. Огієнко у праці «Наука про рідномовні обов'язки» ще глибше аналізує цю проблему, стверджуючи вагому роль письменника, преси, церкви, освіти,

родини, театру, науки, державної служби у справі формування мовленнєвої культури особистості [10, 8–11]. До певної міри мовлення громадянина відображає ставлення представників усіх цих інституцій до державної мови і до власного мовлення.

Сучасна мовна ситуація в Україні аж ніяк не сприяє шанобливому ставленню до рідної мови й бажанню якнайдосконаліше оволодіти словом. Очільники держави нерідко демонструють зневажливе ставлення до української мови та низький рівень мовленнєвої культури. Сучасні ЗМІ доволі часто звертаються до нас мовою сусіда й колишнього колонізатора. Тому український школяр постійно зазнає негативного впливу агресивної мови-сусідки та примітивного нащадка «гармонійної двомовності» Радянської України. Росіянізми й суржикізми стали характерною ознакою словникового запасу сучасного учня.

Мета статті: проаналізувати найпоширенішу ваду мовлення сучасного школяра – недоречні запозичення з російської мови, так звані росіянізми, – на матеріалі творчих робіт учнів 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів Львівщини.

Формуванню культури мовлення школярів присвячено науково-методичні праці Н. Бондаренко [4; 5], яка стверджує, що ця проблема охоплює три блоки питань (вивчення норм літературної мови на всіх рівнях мовної системи як у сталому вигляді, так і в динаміці; дослідження стилів мови і мовлення в їхніх співвідношеннях і взаємодії, а також стилістичних меж уживання мовних одиниць; визначення тенденцій розвитку мови на основі співвіднесення сучасної мовної практики з мовною системою), а тому формування мовленнєвої культури школяра передбачає два ступені: 1) правильність (нижчий); 2) комунікативна доцільність (вищий). Т. Симоненкова [13], висвітлюючи шляхи організації діяльності учнів, акцентує на важливості запровадження в навчальний процес системи вправ і завдань, що підпорядковані загальній меті – вироблення навичок культури мовлення школярів.

Причини інтерференції (мовного змішування) докладно описала Л. Масенко [11]. Слушні поради щодо заміни росіянізмів у сучасному мовленні пропонують у своїх працях І. Вихованець [7], О. Пономарів [12], О. Сербенська [1], Р. Зорівчак [9], І. Фаріон [15].

Характерною ознакою мовлення сучасного учня є інтерференції, або так звані росіянізми. Інтерференція між українською та російською мовами полягає в перенесенні особливостей російської мови в українську (т.зв. суржик). Це явище найчастіше виявляється на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, граматичному, словотвірному й фразеологічному [14, 128].

Школярі, що мешкають на території Львівщини, для більшості з яких українська мова є рідною мовою і мовою повсякденного спілкування, на жаль, не стали винятком, а радше підтвердженням тези-попередження Ю. Андруховича: «Суржик крокує на захід, супроводжуючи великий похід великої, могутньої російської мови» [11, 37].

Аналіз творчих робіт учнів 9 класів засвідчив значне поширення цього негативного мовленнєвого явища.

Інтерференція на лексичному рівні виявляється в автоматичному перенесенні на український ґрунт російських слів у властивому для мови-сусідки фонетичному оформленні, що не відповідає нормам рідної мови. Найчастіше це такі частини мови:

- дієслова: *взнати, віддихати, заключається, інтересувати, обідити, обкружити, одітий, оприділити, переокрасити, підказати, повишений, пожилий, получиться, додає кращий вид, прийшлося вибачитися, прийдеться червоніти, принімати, спішити, на душі становиться тепло;*

- іменники: *взрив, забор, ковчор, краска, ленточка, окраїна, площадка, потолок, пуля, робочий, роза, співбесідник;*

- прикметники: *блистящий, діжурний, мраморний, похожий, розовий, хрустальний, шикарний, яркий;*

- прислівники: *замітно, іменно, не жалко, особинно, рівнодушно, тріжди, удачно.*

Наведені приклади, за визначенням О. Пономарева, є невмотивованими росіянізмами, «особливо кричущими випадками порушення лексичних норм». Це російські слова сяк-так пристосовані до української фонетики [12, 164].

Характерною помилкою в учнівському мовленні є семантичні кальки. Під впливом російської мови українські слова починають уживати в нетиповому для них значенні. Здебільшого ця проблема зумовлена явищем міжмовної омонімії, тобто функціонуванням у близькоспоріднених мовах однозвучних слів. У такому разі українська лексема набуває значення, з яким омонімне слово вживають у російській мові. Найчастіше це стосується дієслів.

1. *Церква знаходиться в центрі села.* І. Вихованець з цього приводу слушно зазначає: «Знаходиться втрачене – і не знаходиться тут і там побачене» [7, 67]. Натомість це дієслово варто вживати за потреби щось шукати: «Як ножем пробито, то знайдуться ліки, а як закохання – пропала навіки». На жаль, деякі сучасні лексикографічні видання нехтують цими рекомендаціями, приписуючи дієслову *знаходиться* семи «бути, перебувати, міститися де-небудь» (з ремаркою розмовне) і «перебувати в якому-небудь стані чи положенні» [6, 470].

2. *Вулиця носить ім'я.* Носять одяг, а вулицю називають на чийсь честь. Дієслово *носити* в українській мові не пов'язують із речами нерухомими, які не можуть щось нести. Коли йдеться про найменування вулиці чи якогось закладу, тоді варто вживати дієслово *зватись, мати назву* [2, 122].

3. *Принести шкоди, треба завдати шкоди.* *Принести* можна *води, хліба* тощо.

4. *Цитата являється доречною, а треба цитата є доречною.* Під впливом російської мови замість зв'язки *є* використовують особові форми дієслова *являтися*, приміром: *Підприємство являється юридичною особою.* В українській мові дієслово *являтися* не використовують як зв'язку, його вживають зі значенням «з'являтися, примарюватися, снитися» [6, 1645]: *Не раз у сні являється мені, О люба, образ твій, такий чудовий...; Чого являєшся мені У сні?* (І. Франко).

5. *Зустрічаються помилки.* Треба казати: *трапляються помилки*, а *зустрічаються люди*. За словами Б. Антоненка-Давидовича, «Ми часто вдаємось до слова зустрічатися, коли, власне, ніякої зустрічі нема й не може бути» [2, 115].

6. *Вона (церква) дивиться невеликою.* Напевне, *вона виглядає невеликою*. Тут очевидним є вплив російського *смотрится хорошо*, бо українське дієслово є доречним в іншому контексті: *він дивиться на неї*. На жаль, сучасний словник приписує реєстровому слову *дивитися* значення «мати який-небудь вигляд, виглядати як-небудь» [6, 294], супроводжуючи ремарками переносно, рідко.

7. *Вести себе в товаристві.* Доречним відповідником у цьому разі є дієслово пасивного стану: *поводитися в товаристві*. Сучасний словник тлумачить дієслово *поводитися* таким чином: «дотримуватися певної поведінки, діяти якимось чином» [6, 124]. *Вести* можна *дитину за руку*, *вести діалог (дискусію, телепередачу)* тощо.

8. *Мають місце в мовленні* замість *є (трапляються) в мовленні*. Дієслово *мати* вживаємо в іншому значенні, наприклад, *Петренки мають місце в партері*.

9. *Виражає свої думки* замість правильного *висловлює свої думки*. Порівнюючи слова *вираз* і *вислів*, І. Вихованець робить висновок про розбіжність їхніх значень, бо в сучасній українській літературній мові слово *вираз* означає «вияв настрою, почуттів на обличчі, в очах», а *вислів* – «поєднання слів, що становлять певну змістову єдність, мовний зворот, фраза» [7, 33-34]. Відповідно до цього варто розрізнити й значення мотивувальних дієслів *виражати* і *висловлювати*.

10. *Це говорить про те*, треба *це свідчить, засвідчує*. Дієслово *говорити* вимагає іншого контексту, а саме: *він це говорить*.

11. *Закрити вуха*, а краще – *затулити вуха*. Дієслово *закривати* має декілька значень. Його доречно використовувати для позначення дії «загороджувати, робити невидимим, недоступним», «накладати, навішувати» [6, с. 398], наприклад, *закрити обличчя щитом*. У переносному значенні («припиняти діяльність кого- або чого-небудь» [6, 398]) можна *закривати збиткове підприємство, закривати рахунок, закривати засідання*.

12. *Наче попадаєш у казку*, треба *потрапляєш у казку*. Дієслово *попадати* не варто вживати зі значенням «опинятися в певних умовах» [6, 1052], хоча сучасний словник рекомендує таке тлумачення, особливо коли йдеться про несприятливі умови.

Характерним мовленнєвим огріхом школярів є вживання слова *любий* у значенні займенника, приміром: *з любого кутка* (замість нормативного *з будь-якого кутка*). В українській мові вживаємо прикметник *любий*, що відрізняється від російського займенника лише наголосом і має значення «милий, коханий», наприклад, *люба розмова* [12, 72].

Широко побутують у мовленні сучасного учня активні дієприкметники зі суфіксами *-уч-*, *-ач-* та *-ви-*: *подорожуючі* замість *подорожні*, *оточуючі* замість *навколишні*; *опавше листя* замість *опале листя*, *прогнивши дошка* замість *прогнила дошка*. Варто наголосити, що в українській мові активних дієприкметників теперішнього часу зі суфіксами *-уч-*, *-ач-* немає. Уживаємо лише віддієслівні прикметники (*лежачий, невмирущий, загребущий, квітучий* тощо),

які втратили дієслівні ознаки (час і вид) і позначають уже не дію, а стали властивість когось або чогось [15, 83].

Українським відповідником активного дієприкметника минулого часу зі суфіксом *-вш-*, що властивий російській мові, є дієприкметник зі суфіксом *-л-*.

Трапляються в мовленні сучасних школярів неточності, пов'язані з розрізненням дієприслівника *дивлячись* із заперечною часткою *не* і відприслівникового прийменника *незважаючи на*, який вказує на події, явища, обставини, всупереч яким відбувається дія, процес тощо. Замість сполуки *не дивлячись на* вживаймо прийменники *незважаючи на*, *попри*: *не дякуючи їй, я дізналася, а завдяки їй. Дякуючи* в сучасній українській літературній мові – не прийменник, а повнозначне слово – дієприслівник, що стосується значення «висловлюючи подяку» [7, 57].

Типовими є помилки в уживанні фразеологізмів, що спричинені впливом російської мови. Приміром: *кидається в очі* замість *впадає у вічі (в очі)*, *розігрується апетит* замість *апетит прибуває*.

Інтерференції між українською та російською мовами трапляються й на рівні словотворення. Доволі часто учні послуговуються словами *вечером, літом, осінню, зимою* замість власне українських прислівників *вчере, улітку, восени, взимку*, утворених за префіксально-суфіксальними моделями [14, 42]. Іноді вживають іменники, що утворені способом суфіксації замість безсуфіксних або непохідних власне українських слів, наприклад: *осадок*, а треба *осад, краса*, а треба *краса*.

Окрім того, школярі використовують граматичні форми, що відображають особливості російської мови. Здебільшого це стосується ступенів порівняння прикметників (*сама гарніша*) і наказового способу дієслова (*давайте зважувати*). В обох випадках впадає в око непритаманна синтаксичному ладові нашої мови важка побудова звичайнісінького розмовного вислову [7, 50].

Форма найвищого ступеня порівняння з компонентом *самий* є грубим порушенням граматичної норми сучасної української літературної мови, якого доволі важко позбутися в побутовому мовленні.

Аналітичні назви з компонентом *давайте* виражають заклик до спільної дії або наказ чи спонукання до дії. Маємо позбуватися невластивих українській мові синтаксичних конструкцій цього типу. Тут доречно використовувати прості форми, наприклад, першої особи множини дієслівного наказового способу, які так виразно передають різновиди спонукальності [7, 50].

Часто українські іменники набувають відмінкових закінчень, що характерні для російської граматичної системи: *два купола, три дзвона, два става*. Школярі у такому випадку нехтують нормативними для української мови закінченнями *-и, -і (-ї)*.

Калькуючи з російської мови, учні неправильно вживають вторинні прийменники: *праворуч неї, треба праворуч від неї, праворуч мого будинку, треба праворуч від мого будинку*. Пропускають прийменник (*від, за*) або частку (*ніж*) у конструкції з прислівником у формі вищого ступеня порівняння, наприклад, *вище цього* замість *вище від цього, вище за це, вище ніж це*.

Невиправдано послуговуються конструкцією *в декількох метрах від*, вочевидь за зразком російської словосполуки *в двух шагах*, уникаючи нормативної за *декілька метрів від*....

У школярів виникають проблеми з уживанням інших прийменникових конструкцій:

- *пишуть на українській мові* замість нормативного *пишуть українською мовою, по-українському, по-українськи*; усі три варіанти як нормативні пропонує О. Пономарів, розрізняючи їх виключно за частотою вживання [12, 345];

- *при розмові* – треба *під час розмови, розмовляючи, коли розмовляє*; на думку І. Фаріон неправильні прийменникові сполуки з *при*, на зразок *при відкритті сесії, при вашій участі* зумовлені не лише інтерферентним впливом російської мови, але й узаконенням ненормативних відношень у «Словнику української мови» [15, 265];

- *конкурс по чистоті* – треба *конкурс чистоти, конкурс з чистоти*; прийменник *по* в літературній мові не належить до часто вживаних, його необґрунтована продуктивність у різних стилях зумовлена російським впливом – у цій мові прийменник *по* має дуже широкий спектр значень (понад 20) [15, 262];

- *названа в честь*, за аналогією до російської мови, замість *названа на честь*.

Доволі активно учні калькують з російської мови сталі словосполуки, що властиві офіційно-діловому стилеві мовлення.

1. *У більшості випадків*. Цього вислову варто уникати, бо поняття «*переважно, найчастіше*» в українській мові відтворюють прислівником *здебільшого* та його рідше вживаними синонімами *здебільш, здебільше* [12, 66].

2. *На сьогоднішній день*. «Сполуки *сьогоднішній день* уникаймо, а слів *сьогодні й сьогодні* не забуваймо», – рекомендує І. Вихованець. Варто замінити цю кальку словоформами *сьогодні і на сьогодні*, коли йдеться про час між учорашнім і завтрашнім днем, і словами *тепер, зараз, сьогодні, сучасність*, коли висловлюємося про теперішній час, сучасний період [7, 130 – 131];

3. *Кілька років назад*. Слово *назад* доречно вживати, коли йдеться про напрямок, хоча сучасний тлумачний словник пропонує вживати цей прислівник після слів, що вказують на кількість часу і після слова *тому* [6, 716]. Після слів з кількісним значенням доречніше вживати *тому: кілька років тому* [7, 132].

4. *На даний час, в даному випадку*. Дієприкметник *даний* пов'язаний із дієсловом *дати: Богом дана земля*. У значенні «цей, наявний» його рекомендує вживати тлумачний словник [6, с. 273], часом він є доречним у текстах наукового й офіційно-ділового стилів, проте не варто надуживати. Замість словосполуки *на даний час* можна послуговуватися словами *тепер, зараз*, а конструкцію *в даному випадку* заміняємо висловом *в цьому випадку* [15, 307].

Українські однослівні відповідники скалькованих з російської мови словосполук підтверджують тезу Р. Зорівчак про економію мовленнєвих зусиль: «Стислість та конкретність вислову – це одна з мовних універсалій, яких в усному і писемному мовленні ми часто не дотримуємося. Обов'язок кожного –

стежити за власним мовленням, висловлюватися якомога стисліше та точніше, вживати якомога менше словесних штампів» [9, 27].

Отже, навіть короткий і побіжний аналіз учнівських робіт засвідчує високий ступінь поширення в їхньому мовленні такого небажаного явища, яке мовознавча наука називає по-різному: кальки, інтерференції, суржикізми, росіянізми. Як виявляється, навіть україномовне оточення не рятує школярів від несвідомого копіювання чужомовних засобів і нехтування автентичними.

Небезпечність цього явища для української мови відзначає І. Дзюба: «Засилля кальок з російської та суржику позбавляють мову унікальності (що і є підставою її існування), небезпечно зменшують «конкурентоздатність» української мови в публічному і приватному мовленні, компрометують її, дають додаткові аргументи її недоброзичливцям» [12, 3-4]. Р. Зорівчак стверджує: «Кальки – небезпечні: вони позбавляють мову природного звучання. Боротися з ними – необхідно, хоча дуже важко» [9, 31]. Ускладнюють це завдання й сучасні лексикографічні видання, що доволі часто фіксують росіянізми як нормативні і тлумачать значення окремих слів за аналогією до російської мови.

Тому важливим завданням учителя у процесі навчання української мови є допомогти своїм вихованцям усвідомити ганебність такого явища, як суржик. Довести, що це не просто мішанина двох мов, а й ознака zdegradovanogo, ubogogo духовного світу людини, її відірваності від рідного [1, 13].

ЛІТЕРАТУРА

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / [за заг. редакцією О. Сербенської]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 258 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Борис Антоненко-Давидович. – К. : Либідь, 1991. – 256 с.
3. Антоненко М. Рідна мова у дидактичній спадщині В.О. Сухомлинського / М. Антоненко // Рідна школа. – 2004. – №9. – С.3 – 6.
4. Бондаренко Н. Вдосконалення мовленнєвої культури старшокласників на основі знань про норми української літературної мови / Неллі Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2011. – №8. – С. 20 – 27.
5. Бондаренко Н. Теоретичні аспекти роботи над мовленнєвою культурою старшокласників / Неллі Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2011. – №3. – С. 6 – 9.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. –1736 с.
7. Вихованець І. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець. – К. : Унів. вид-во Пульсари, 2012. – 160 с.
8. Вознюк Г.Л. та ін. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навчальний посібник-практикум / [Г.Л. Вознюк, С.З. Булик-Верхола, І.П. Васишин, М.В.Гнатюк, І.Б. Ментинська, І.Д. Шмілик]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 268 с.
9. Зорівчак Р. «Боліти болем слова нашого...» : Поради мовознавця / Роксолана Зорівчак. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 176 с.
10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки (Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого кола громадян) / Іван Огієнко // Педагогічна думка. – 2011. – №4. – С. 3 – 21.

11. Масенко Л. Суржик : між мовою і язиком / Лариса Масенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
12. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 2013. – 360 с.
13. Симоненкова Т. Робота над підвищенням рівня культури мовлення учнів / Тетяна Симоненкова // Українська мова і література в школі. – 2010. – №8. – С. 32 – 27.
14. Українська мова. Енциклопедія / [за ред. І.В. Муромцева]. – К. : Вид-во «Майстер-клас», 2011. – 400 с.
15. Фаріон І. Мовна норма : знищення, пошук, віднова / Ірина Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 328 с.

В статті аналізуються неуместные заимствования с русского языка (так называемые руссизмы), которые являются типичной ошибкой в речи современного ученика. Выясняются причины появления калек и интерференций, способы их замены.

Ключевые слова: культура речи, суржик, кальки, интерференции, русизмы.

The inappropriate borrowings from Russian (so-called russianisms), which are the characteristic defect of modern students' speech, are analysed in the article. Reasons of calques and interferences appearance and methods of their replacement are provided.

Keywords: culture of speech, surzhyk, calques, interference, russianisms.

УДК 811.161.2:376.1-054.62

Мельник Т.П.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОМОВНИХ НАВИЧОК СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ МЕДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

У статті проаналізовано формування культури мовленнєвих навичок студентів-іноземців медичного фаху на заняттях із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Ключові слова: мовленнєві навички, культура усного і писемного мовлення, професійна комунікація.

В умовах розбудови України як держави все актуальнішими стають питання вивчення української мови не лише вітчизняними, а й іноземними студентами. Тому першорядним завданням програми підготовки сучасного фахівця в усіх сферах суспільної діяльності, зокрема й медичної, є підвищення рівня культури усної та писемної мови, формування вміння правильно, логічно та грамотно висловлювати думку. Українська вища школа вже має чималий досвід викладання іноземної української мови шляхом залучення нових методів та прийомів навчання, технічних засобів (аудіовізуальних систем, комп'ютеризованих програм). Менш вивченою залишається проблема викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Цим і зумовлюється актуальність нашої розвідки.